

У витоків тендерної історії в Одесі

В сучасній історичній науці спостерігається тенденція щодо відходу від традиційної нарративної історії, з'являються нові напрямки досліджень. І однією з таких досить молодих дисциплін в сфері гуманітарного знання є тендерна історія. Увага та зацікавленість до тендерної історії у автора виникла в той час, коли Володимир Никифорович Станко був деканом історичного факультету. Слід зазначити, що взагалі процес впровадження тендерної проблематики у вузівські курси історії був досить складним. І саме при сприянні та підтримці В. Н. Станко це стало можливим і на нашому факультеті.

Тендерні дослідження в Україні були розпочаті на початку 90-х рр. ХХ ст. зусиллями ентузіастів - викладачів українських вищих навчальних закладів, дослідників, що першими оцінили перспективи теорії гендеру. Спочатку це були поодинокі розробки спеціальних курсів з локальних тендерних проблем, в подальшому цей напрямок викликав справжню хвилю зацікавленості серед науковців.

Головним механізмом становлення та розвитку тендерних розробок в Україні стали наукові центри жіночих і тендерних досліджень. Кожен із центрів пройшов непростий шлях становлення і дуже часто від заснування до юридичної реєстрації минуло немало часу. Сьогодні на українському ґрунті ми маємо не тільки різне регіональне розташування центрів, але й достатньо чітке визначення наукових пріоритетів¹.

Зокрема, Київський центр тендерних досліджень, створений у 1998 році групою дослідниць Інституту літературознавства Академії наук України: Соломією Павличко, Вірою Агеевою, Тамарою Гундоровою, Нілою Зборовською, обрав своїм дослідницьким напрямком — використання феміністичних підходів в аналізі новітньої літератури і культури, трансформуючи культурний ландшафт сучасної України. На думку Т. Журженко, київський феміністичний проект в літературознавстві виник, з одного боку, в результаті активної ангажованості жінок в національно-демократичний рух, а з іншого - як протест проти його консервативних культурних, в тому числі тендерних орієнтацій. Головний дослідницький пріоритет - пошук феміністичних коренів українського модернізму та його нова «жіноча» інтерпретація - поєднується з утвердженням європейської ідентичності української культури та необхідністю подолання відчуженого провінціалізму та постколоніального статусу².

Інша радикально відмінна феміністична школа постала у Харкові. В той час як київська школа базується перш за все на літературознавчому підґрунті, харківська школа виросла з філософсько-соціологічного дисциплінарного дискурсу³. Харківський центр тендерних досліджень (ХЦГД) був заснований у 1994 році подружжям Іриною та Сергієм Жерьобкініми. Пріоритетним напрямком ХЦГД стала філософія постмодернізму, літературний критицизм та психоаналіз.

¹ Смоляр Л. О. Прогрес та перспективи жіночих і тендерних досліджень в Україні // Проблеми освіти. Науково-методичний збірник. - 36 випуск. - Київ, 2004. - С. 19.

² Журженко Т. Гендерные рынки Украины: политическая экономия национального строительства. - Вильнюс: ЕГУ, 2008. - С. 53.

³ Чернецький В. Протистоячи травмам: тендерно та національно маркована тілесність як нарратив та видовище у сучасному українському письменстві // Тендерна перспектива. - К.: Факт, 2004. - С. 222.

На західній Україні, у Львові в листопаді 1999 року молоді вчені (О. Кісь, В. Серосова, Л. Гентош, О. Маланчук-Рибак) створили науково-дослідний центр «Жінка і суспільство». Саме його співзасновник Оксана Кісь першою в Україні здійснила спробу послідовно застосувати тендерний підхід в етнологічних дослідженнях національної культури. Праці О. Кісь цікаві в даному випадку тим, що дозволяють побачити, які можливості відкриває і які обмеження накладає етнологія як особливий тип академічного дискурсу на дослідника, який намагається реалізувати в її межах феміністичний проект⁴.

На думку багатьох вчених, найскладніше пробиває собі шлях тендерний підхід в історії. Саме цей напрямок став пріоритетним для Одеського наукового центру жіночих досліджень, який став відомим головним чином завдяки працям Людмили Олексіївни Смоляр, котра вважається основоположницею «жіночої історії» в Україні. З її ініціативи у 1992 році група викладачів та аспірантів кафедри історії і філософії Одеської академії харчових технологій об'єдналась в неформальну групу з метою розробки навчальних програм та проведення досліджень з жіночої проблематики. Восени 1994 року Одеський науковий центр жіночих досліджень (ОНЦЖД) легалізував своє існування і вже в перші роки діяльності багато зробив для впровадження навчальних курсів з жіночої проблематики в систему освіти⁵.

В 1995 році Л.О. Смоляр в контексті загальнополітичної ситуації на Україні, яка визначалась парламентськими слуханнями, присвяченими реалізації в Україні конвенції ООН «Про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок» в журналі «Віче» надрукувала програмну статтю «Фемінізм в Україні. Традиції і сучасність»⁶, в якій, окрім ретроспективного аналізу феміністського руху в Україні, намічено перспективи вирішення тендерних проблем.

З метою сприяння розумінню суспільством дійсного статусу сучасної української жінки шляхом розвитку тендерних досліджень в Україні та впровадження тендерної проблематики в учбовий процес ОНЦЖД підготував спецкурс «Проблеми жіночого руху на Україні», який став обов'язковим на всіх факультетах Одеської академії харчових технологій (1993-1997). При кафедрі історії ОДАХТ була відкрита аспірантура з тендерних досліджень (1993).

В зв'язку з оголошенням ООН 1994 рік міжнародним роком сім'ї, а 1995 рік - роком жінки, виходячи з розроблених у 1985 році конференцією в Найробі перспективних стратегій у галузі поліпшення становища жінок, з ініціативи вчених кафедри історії Одеської державної академії харчових технологій, яка протягом тривалого часу досліджує історичні аспекти ролі та місця жінок в Україні, має певний досвід соціологічних досліджень сучасного її стану та розробки концептуальних парадигм «жінка - сім'я - суспільство» при підтримці Міністерства освіти України, Інституту системних досліджень освіти, Спільки жінок України, Асоціації жіночих організацій Одеської області були проведені перша («Жіночий рух в Україні: історія і сучасність», 27 - 28 жовтня 1994 р.) і друга міжнародні конференції («Жінки України: сучасний статус і перспективи», 20 - 24 червня 1995 р), опубліковані збірки матеріалів конференцій⁷.

⁴ Журженко Т. Гендерные рынки Украины, политическая экономика национального строительства. - Вильнюс: ЕГУ, 2008. - С. 60.

⁵ Смоляр Л.О. Прогрес та перспективи жіночих і тендерних досліджень в Україні // Проблеми освіти. Науково-методичний збірник. - 36 випуск. - Київ, 2004. - С. 15.

⁶ Смоляр Л.О. Фемінізм в Україні: традиції та сучасність // Віче. - 1995. - № 9. - С. 82-91.

⁷ Жіноче милосердя Одеси / Жінки України: сучасний статус і перспективи. Міжнародна науково-практична конференція. Одеса, червень 1995 р. Тези доповідей. - К.: ІСДО, 1995. - С. 27 - 28; Жіночий рух в Україні: історія і сучасність. Міжнародна конференція, Одеса, 27-29 жовтня 1994 р. Матеріали конференції. - К., 1994. - С. 76-79.

Одеський науковий центр жіночих досліджень започаткував проведення щорічних наукових шкіл з тендерної проблематики (1996 - 2001), став базою для проведення I Всеукраїнського конкурсу студентських та аспірантських робіт з тендерної проблематики. В 2003 році ОНЦЖД проводилась Міжнародна наукова школа для аспірантів «Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві». В рамках цієї школи було проведено конкурс аспірантських праць з метою поширення тендерних знань в освітянському просторі вищої освіти України, виявлення талановитих молодих науковців, зацікавлених у вивченні та дослідженні тендерних проблем.

Але Л. О. Смоляр не обмежувалась тільки спробами вплинути на українську суспільно-політичну думку⁸. Першим фундаментальним вітчизняним дослідженням, написаним в контексті гендерного підходу була монографія Л. О. Смоляр «Минуле заради майбутнього: жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX - поч. XX ст.»⁹ Ця праця являє собою комплексне дослідження жіночого руху в історичному та соціокультурному аспектах. Аналіз історії жіночого руху здійснюється не тільки в контексті тендерної концепції, а також з використанням компаративного аналізу з всесвітнім жіночим рухом. Дане монографічне дослідження базується на широкому колі літератури та з залученням значної кількості архівних матеріалів.

Рідкісною узагальнюючою працею є монографія «Жіночі студії в Україні: жінка в історії та сьогодні» - спільне надбання науковців Одеси, Львова, Сум, Києва, Запоріжжя під редакцією Людмили Олексіївни Смоляр¹⁰. В дослідженні репрезентована історія жінок від періоду Київської Русі до сьогодення.

Аналізу міжнародного досвіду реалізації принципу рівних прав і рівних можливостей та сутності концепції тендерної рівності присвячена монографія Л. О. Смоляр «Тендерна демократія - стратегія XXI століття»¹¹.

Для Людмили Олексіївни Смоляр, з ім'ям якої пов'язано проведення перших наукових студентських конференцій з тендерної проблематики в Україні, конкурсів студентських і аспірантських робіт, робота над навчальним посібником «Основи теорії гендеру» стала останньою її працею.

Після смерті Л. О. Смоляр в 2004 році діяльність Одеського наукового центру жіночих досліджень була призупинена. Дослідження в області тендерної історії на сучасному етапі в Одесі виглядають як поодинокі, фрагментарні розробки окремих вчених. Слід сподіватися, що саме наукова спадщина Людмили Олексіївни Смоляр буде спонукати на нові наукові пошуки гендерологів не лише Одеси, але й України взагалі. Наукові розробки Л.О. Смоляр стали вагомим внеском в дослідження тендерних аспектів вітчизняної історії, крім цього, відзначимо активну діяльність дослідниці щодо популяризації тендерних досліджень на Україні і впровадження тендерної проблематики в вузівські курси історії.

⁸ Смоляр Л. Жіноцтва України на Першому Всеросійському Жіночому з'їзді (до 90-річчя з'їзду) // Рівність: проблеми тендерної дискримінації. Матеріали Всеукраїнського семінару "Механізм забезпечення рівноправності жінок та чоловіків в Україні". - К., 1998. - С. 27-39; Смоляр Л.О. Жіночі громадські організації в системі громадянського суспільства // Тендерний аналіз українського суспільства. - К.: ПРООН, 1999. - С. 19-38; Смоляр Л.О. Тендерна демократія - стратегія XXI століття: від Пекіна до Нью-Йорка. 1995-2000 р. - Одеса: Друк, 2000. - 232 с.

⁹ Смоляр Л. О. Минуле заради майбутнього: жіночий рух Наддніпрянської України другої половини XIX - початок XX ст. - Одеса. Астропринт, 1998. - 408 с.

¹⁰ Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні. Монографія / Під загальн. ред. Л. Смоляр. — Одеса, 1999. — С. 10-20.

¹¹ Смоляр Л. О. Тендерна демократія - стратегія XXI століття: від Пекіна до Нью-Йорка. 1995-2000 р. - Одеса: Друк, 2000. - 232 с.